

– 250 с.

Маланюк: Маланюк Є. Поезії. – Львів: Фенікс ЛТД, 1992. – 686 с.

Огієнко: Огієнко І. Мова Євгена Маланюка // Рідна мова. – 1939. – № 9. – С. 384 – 390.

Сологуб: Сологуб Н. Мовний портрет Яра Славутича. – Вінніпег: УВАН, 1999. – 151 с.

Теліга: Теліга О. Збірник. – Київ – Париж: Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – 473 с.

Nadia Shymkiv. The compound adjectives-epithets in the Malaniuk's languages. *The article is dedicated to the analysis of composite neologisms-adjectives in the le. Malaniuk's poetry – one of the founders of "Prague poetical school". It is determining the structure, significance and stylistic functions of composites.*

Key words: epithet, composite adjectives, composites, individually - author's neologisms.

Стефанія Панцьо (Тернопіль)

ТВОРЕННЯ ДЕАД'ЕКТИВІВ МОДИФІКАЦІЙНИХ ТИПІВ У ЛЕМКІВСЬКОМУ ГОВОРІ

У статті розглядається творення якісних деад'єктивів модифікаційних словотвірних типів у лемківському говорі.

Ключові слова: деад'єктив, словотвірний тип, продуктивність, непродуктивність.

Прикметниковий словотвір у говорах української мови вивчений менше, ніж у літературній. Вагомим здобутком зі словотвору в українській діалектології вважається монографічне дослідження Г. Аркушина „Іменний словотвір західнополіського говору”, в якому автор аналізує також прикметникові деривати [Аркушин]. З огляду на актуальність проблематики творення прикметників у діалектах, ми розглянемо деривацію відад'єктивних якісних прикметників у лемківському говорі зі значенням неповноти ознаки. Метою нашого дослідження є аналіз похідних якісних ад'єктивів модифікаційних

типів у порівнянні з українською літературною мовою і визначення особливостей їх творення.

У роботі передбачається виконання таких основних завдань: а) виявити суфікси, які беруть участь в утворенні деад'єктивів; б) дати повну характеристику словотвірних типів (СТ) суфіксальних похідних; в) простежити взаємодію лемківського говору з сусіднім бойківським говором та деякими іншими західноукраїнськими говорами.

Аналіз обмежуємо розглядом суфіксального способу творення деад'єктивів, який є найбагатшим серед інших способів деривації. Крім того, саме якісні похідні деад'єктиви, завдяки своєму специфічному вияву ознаки (неповної, надмірної тощо), найтісніше пов'язані з мовною і позамовною дійсністю, з потребами носіїв говірок найточніше, найвлучніше назвати ознаки, властивості істот, предметів, явищ.

Аналізуються всі суфіксальні деривати, що функціонують у лемківських говірках, а не лише специфічні діалектні утворення.

Матеріалом для дослідження послужили відомі лексикографічні праці. Крім того, використано власні записи, зібрані у селах проживання лемків у Тернопільській області.

Відомо, що у словотвірній системі прикметника відад'єктивним похідним належить специфічне місце, яке визначається характером дериваційних відношень між мотивувальними основами і похідними. Особливої ваги набуває при цьому зміна семантики похідних одиниць порівняно з їх твірними, співвідношення вираження міри ознаки якісними прикметниками і словотвірними засобами модифікації цієї ознаки [Словотвір: 138].

Відад'єктивні якісні прикметники утворюються за допомогою модифікаційних суфіксів. Внутрішньоприкметниковий словотвір зосереджений, на думку В. Грещука, переважно в межах прикметників, що номінують основні якості особи, предмета, речі, явища. Відад'єктивні похідні модифікують ознаки щодо їх прояву або виражають різний ступінь градації ознаки [Грещук: 83].

У межах модифікації ознаки, яку містить прикметник щодо інтенсивності її прояву, функціонують похідні зі словотвірними значеннями: „неповний вияв ознаки”, „сильний вияв ознаки” та

„надмірний вияв ознаки”. Вони реалізуються утвореннями багатьох словотвірних типів (СТ).

Твірні прикметники зі значенням неповноти ознаки не відзначаються семантичним розмаїттям. У лемківському говорі похідні прикметники мотивуються твірними ад'єктивами таких лексико-семантичних груп, як

- 1) назви кольорів (*бурий, небеский*);
- 2) розмір предметів, їхні властивості (*довгий, твердий*);
- 3) смакові якості (*зіркий, квасний*);
- 4) фізичні якості (*скосий „похилий”*);
- 5) форма предметів (*округлий, паздерний „нерівний”*);
- 6) стан предметів (*зимний*);
- 7) внутрішні якості осіб (*глутий, дурний*).

Серед указаних лексико-семантичних груп прикметників привертають увагу ад'єктиви, які виражають внутрішні якості людини. У межах цієї групи твірних виділяються семантичні об'єднання на основі таких інтегруючих сем, як характер, воля, темперамент, інтелект, душевний чи фізичний стан, загальна оцінка людини за її внутрішніми якостями [Грещук: 114]. Диференціація ознак, якими характеризується внутрішній світ особи, частково впливає на словотвірну спроможність мотивувальних прикметників, що виражають ці ознаки.

Мовознавці зазначають, що кваліфікація назв інтенсивності ознаки ґрунтується на позиції компонентів слова у структурі змісту. Вони становлять двопрдикатну конструкцію, що базується на відношеннях квантитативності. Один з прдикатів є носієм статистичної ознаки, другий конкретизує її щодо повноти вияву, вносить компонент кількості. У ролі прдиката кількісного вияву ознаки вважаються суфікси, а семантичної – прдикати статистичної ознаки, напр.: *темнуватий* – „трохи темний” [Безпояско, Городенська: 123]. Прдикат „трохи”, що визначає неповний, слабкий ступінь вияву ознаки, репрезентують суфікси *-ав-*, *-аст-*, *-ист-*, *-уват-*. Їх функція проявляється у пом'якшенні, зменшенні якості стосовно того, що виражає твірна основа. У сучасній мові широкою шкалою сполучуваності, якщо брати до уваги семантичну різноплановість мотивувальних основ, характеризується формант *-уват(ий)* [Словотвір: 141]. Утворення з суфіксом *-ав-*, на думку дослідників,

частіше вживаються в розмовно-побутовому мовленні, оскільки суфікс має відтінок зниженості [Безпояско, Городенська: 125].

Розглянемо словотвірні типи суфіксальних похідних.

СТ із суфіксом -ав(ий)

Цей суфікс спільний для всіх слов'янських мов, а збережений найбільше в українській, польській і білоруській мовах [Историческая типология: 85]. Суфікс *-ав-* надає похідним відтінку неповного прояву, ослабленої, зменшеної ознаки, названої мотивувальною основою на позначення: а) кольору: *буравий* „буруватий” [Вх.Лем.: 395], *барнавий* „темно-червоно-бурий” [Вх.Лем.: 390], *жовтявий*, *небескавий* „голубуватий” [КСЛГ: 197], *сивавий* [Вх.Лем.: 106], *червенавий* „червонуватий” – Як суг ягоди червенави то ю ж можна їх зберати [КСЛГ: 339], *чорнявий* [Вх.Лем.: 102], б) стану: *зимнавий* „холоднуватий” [КСЛГ: 116], *твердзявий*, *тіснявий*, *черствавий* (хліб); в) форми: *округлявий* „круглуватий” [КСЛГ: 214], *широчавий*, г) величини: *довгавий* „продовгуватий”, *височавий*, *короткавий*, г) способу розташування: *рідкавий* (ліс); д) внутрішніх та зовнішніх властивостей людини, предмета: *глупавий* „дурнуватий” [КСЛГ: 59], *косьявий* „кривий, викривлений, клишоногий” [КСЛГ: 147], *темнавий*, *крипкавий*, *худавий* [Вх.Лем.: 106], е) смаку: *виннявий*, *гіркавий*, *кваснявий* (кваснявы ябка)” [Вх.Лем.: 106], *солодкавий*, *терпкавий*. Активними твірними були лексико-семантичні групи на позначення кольору і смаку. Серед них є твірні результативні деад'єктиви. Проте в утворенні похідних бере участь лише кілька прикметників: *барний*, *бурий*, *жовтий*, *небеский*, *зелений*, *красий*, *сивий*, *темний*, *червений*, *чорний*; *винний*, *квасний*, *солодкий*, *гіркий*, *терпкий*. Тип продуктивний.

В обстежуваному говорі функціонують однокореневі утворення з суфіксами *-ав-*, *-уват-*, напр.: *глупавий* і *глупкуватий* „придуркуватий, дурненький” [КСЛГ: 59]. Зауважимо, що суфікси *-ав-*, *-уват-* можуть формувати паралельні однозначні, але різноморфемні похідні. Пор.: у літературній мові *сивавий* – „те саме”, що *сивуватий* [Безпояско, Городенська: 124].

Подібні відприкметникові деривати на *-ав-(ий)* зрідка трапляються в інших західноукраїнських говорах: гуц. *білевий* [Гуц. 193], бойк. *голявий* (про свиней) „з короткою та рідкою шерстю” [Он.

I, 182], *бук. куршавий* „миршавий, худий, кволий” [МСБГ, IV, 113]. Пор. також зах.-пол. *хоробл'ави* „хворобливий” [Аркушин: 622].

СТ із суфіксом -уват(ий), -куват(ий)

Науковці зазначають, що семантична функція неповноти ознаки найчастіше „реалізується суфіксом *-уват-* у складі похідних, які фіксують наявність якоїсь частини кількості того, що було у вихідній одиниці” [Безпояско, Городенська: 124]. Відомо, що цей суфікс належить до стилістично нейтральних словотворчих засобів. Уживаючись у складі нейтральної лексики, формант *-уватий-* не проявив активності у лемківському говорі, хоч ступінь його функціональної активності в українській літературній мові найвищий порівняно із суфіксами *-ав-*, *-аст-*, *-ист-* [Безпояско, Городенська: 125; Словотвір: 140-141].

На думку Р. Смаль-Стоцького, суфікс *-куват(ий)* зменшує *-уват(ий)*, визначає менший ступінь указаной в корені ознаки [Смаль-Стоцький: 53]. Про появу суфікса *-к-* перед суфіксом *-уват(ий)* у похідних деад'ективах в українській мові у порівнянні з іншими слов'янськими мовами говорить Ф. Середа [Середа: 33]. Дослідники діалектного словотвору також виявляють похідні прикметники з формантом *-куват(ий)* [Аркушин: 627].

У лемківському говорі деад'ективи на *-куватий* та *-уватий* представлені незначною кількістю. Вони утворені від якісних прикметників на позначення: а) кольору: *зеленкуватий*, б) інтелекту: *глузуватий*, *дуркуватий*, в) смаку: *кваскуватий* „кислуватий, кисло-солодкий, винний” [КСЛГ, 134]; г) властивості предмета, явища: *мокруватий*, *слабуватий*, *м'якуватий* „м'якуватий, трохи м'який” [КСЛГ, 180]. Тип непродуктивний. Виявлені у говорі похідні деад'ективи здебільшого мають загальнонаціональний характер. Подібні утворення зрідка трапляються й у сусідньому бойківському говорі: *-оват-* *глуховатий* [Он. I: 175]), активно функціонують вони у західнополіському говорі: *старуватий*, *тупуватий*, *хітруватий* [Аркушин: 627].

СТ із суфіксом -ист(ий)

Деривати з цим суфіксом трапляються рідко у досліджуваних говірках. Утворення цього типу мотивуються прикметниками на

позначення а) фізичних та моральних якостей осіб: *понуристий* „понурий” [КСЛГ: 244], *похильнистий* „похилий” [Вх.Лем.: 105], *скосистий* „косий”, „похилий” [КСЛГ: 282]; б) кольору: *красистий* [Вх.Лем.: 105], *презрочистий* „прозорий” [КСЛГ: 232]; в) величини: *доуговистий* [Вх.Лем.: 106], г) різних ознак предметів та явищ: *папканистий*, *уятканистий* „крапчастий” [Вх.Зн.: 55], *паздеристий* „нерівний” [КСЛГ: 224], *рясистий* „рясний, урожайний” [КСЛГ: 277], *рівнистий*, *схильнистий* „похилий”, „стрімкий” [КСЛГ: 292]. Подібні утворення на *-ист(ий)* характерні також для бойківського говору, напр.: *ріднистий* – 1. „рідкий”; 2. „сипкий” [Он. II: 176], буковинського, напр.: *нахлябистий* „сутулий” [МСБГ VI: 42].

СТ із суфіксом -аст(ий)

Цей тип непродуктивний у лемківських говірках. Суфікс *-аст-* за функціональним навантаженням отожднюється із суфіксом *-ист-*. Реалізація його семантичної функції, як зазначають дослідники, здійснюється в оточенні твірних основ прикметників, що вказують на колір [Безпояско, Городенська: 125].

Нами виявлено деад’єктиви з ознакою неповноти їх прояву, які мотивуються прикметниками на позначення: а) кольору, відтінку: *барнястий* „червоно-бурий” [Вх.Лем.: 392], *красастий*, *сив’ястий*, *темнястий* [Вх.Лем.: 105], *червенястий*, *мурдзястий* „чорно-сірий” (про овець). – Уця мурдзяста [КСЛГ: 179]; б) форми: *тухлястий* „випуклий” [КСЛГ: 263].

Якісні прикметники із суфіксом *-аст-* активно вживаються й у сусідньому бойківському говорі, пор.: *довгастий* [Он. I: 223], *сивастий*, *сив’ястий* „сивуватий, сіруватий” [Он. II: 293]. Пор. також зах.-пол.: *довгастий*, *чорнастий* [Арк.: 622].

Для української мови характерне отожднення суфіксів *-уват-*, *-ав-*, *-аст-*, *-ист-* за функціональним навантаженням. У лемківських говірках зрідка трапляються деривати із спільним значенням із суфіксами *-уват-* і *-ав-* (*кваснуватий* і *кваснявий*), *-ав-* і *-аст-* (*сивавий* і *сивастий*, *барнявий* і *барнястий*, *червенявий* і *червенястий*), *-уват-* і *-ист-* (*мокруватий* і *мокростий*). Тяжіння до взаємозаміни не є визначальною особливістю усіх трьох суфіксів, оскільки не простежуються конкурентні типи словотворення.

Домінантою прояву неповноти ознаки у лемківському говорі є прикметниковий суфікс *-ав-*. Його ступінь продуктивності серед

інших суфіксів-модифікаторів з цим словотвірним значенням найвищий. Суфікс *-уват-*, на відміну від літературної мови, перебуває на периферії. Периферійними виявилися й суфікси *-аст-*, *-ист-*. Словотвірні типи з формантами *-уватий*, *-астий*, *-истий* непродуктивні. Суфікси-модифікатори сполучаються з твірними основами якісних прикметників, а вони кількісно обмежені. У говірках здебільшого функціонують похідні прикметники, утворені від іменникових і дієслівних основ.

Розглянуті словотвірні структури мотивуються здебільшого якісними прикметниками, характерними для загальнонаціональної мови. Серед них переважають, як і в літературній мові, ад'єктиви на позначення кольору, відтінку. Незначну кількість становлять говіркові мотивувальні якісні прикметники. Пор., наприклад *барний* „темно-червоно-бурий”, *глутий* „дурний”, *катканий* „крапчастий”, *квасний*, *мурдзаний* „чорно-сірий”, *небеский* „голубий”. Однак ці базові прикметники не є вузьколокальними, а, отже, лише функціональна активність суфіксів-модифікаторів вирізняє лемківські говірки з-поміж інших, зокрема західноукраїнських говірок та літературної мови, і словотвірна спроможність мотивувальних якісних прикметників.

Більшість із аналізованих деад'єктивних прикметників утворена від основ непохідних прикметників та прикметників із суфіксом *-н-*: *кваснявий*, *рясистий* та ін. Кілька деад'єктивів утворено також і від основ прикметників із суфіксом *-к-* (*небескавий*, *солодкавий*, *терпкавий*). Поодинокі прикметники, утворені від основ із суфіксами *-оч-* (*широчавий*), *-ов-* (*довговистий*), *-л-* (*тухлявий*).

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ГОВОРІВ

бойк. – бойківський

бук. – буковинський

гуц. – гуцульський

зах-пол. – західнополіський.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

Вх, Лем. – Верхратський І. Про говір галицьких лемків. – Львів, 1902. – 489 с.

Вх. Зн. – Верхратський І. Знадоби до пізнання угорських говорів. – Част. Б. Взорці бесіди угорських руснаків. НТШ. – Т. XI. IV. – Кн. 6. – Львів, 1901. – С. 113-224.

Гуц. – Гуцульщина. Лінгвістичні етюди. – К.: Наукова думка, 1991. – 305 с.

КСЛГ – Пиртей Петро. Короткий словник лемківських говірок. – Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. – 362 с.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок. – Вип. 4, 5, 6. – Чернівці: ЧДУ, 1976, 1978, 1979.

Он. – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – К.: Наукова думка, 1984.

ЛІТЕРАТУРА

Аркушин: Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору. – Луцьк: Вежа, 2004. – 763 с.

Безпояско, Городенська: Безпояско О. К., Городенська К. Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 210 с.

Грещук: Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.

Историческая типология: Историческая типология славянских языков: Фонетика, словообразование, лексика и фразеология/ Под ред. А. С. Мельничука. – К.: Наукова думка, 1986. – 286 с.

Середа: Середа Ф. Я. Прикметники на -кий у східнослов'янських мовах// Українське мовознавство. – Вип. 9. – К.: Вища школа, 1981. – С. 30-36.

Словотвір: Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.

Смаль-Стоцький: Смаль-Стоцький Р. Нарис словотвору прикметників української мови. – Прага, 1923. – 85 с.

Stephania Pantso. Forming of deadjectives of modificative types in lemky's speech. *The article deals with the attempt to analyze the process of forming deadjectives of modificative wordforming types in lemkyan speech.*

Key words: deadjectives, wordforming type, productivity, unproductivity.